

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. Валери Стоилов Стоянов, доктор по психология, кат. „Психология”,
Юридически факултет на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”

относно дисертационен труд на тема „Личностни диспозиции и модели на
партньорство при двойки с домашно насилие”
за присъждане на ОНС „доктор” по психология (Обща психология),
на **Маринела Колева Петкова**

I. Общо представяне на дисертационния труд, актуалност на темата и резултати от изследването.

Семейните отношения са съществено направление на изследване в рамките на психологията на човешките отношения. Те са основен фактор за удовлетвореност на хората от живота и в крайна сметка за преживяване на щастие. В същото време, качеството на партниране се определя от честотата на възникване и развитие на конфликти между мъжа и жената. Дали конфликтът благоприятства интимността или увеличава стреса и агресията, зависи от личностните особености, които се актуализират в различните ситуации на партниране. В тази връзка, дисертационният труд засяга значими и актуални проблеми от психологията на отношенията между мъжа и жената, като от съществено значение за настоящата разработка са констатациите, че насилието в семейна среда е един от сериозните проблеми, пред който се изправя обществото, не само у нас, но и в редица други общества.

Чрез използване на официална статистика за домашното насилие у нас, в Европа и в света, *в увода* на дисертационната разработка убедително е обоснована актуалността на проблема, необходимостта от задълбоченото му научно изследване и създаването на по-адекватни модели за практическа психологична работа с двойките, в които партньорството е чрез насилие.

В структурно отношение дисертационният труд се състои от увод, три глави, обобщение, заключение, литература и приложения, разгърнати на 166 страници компютърна разпечатка. Използвани са 146 литературни източници, от които 16 на кирилица, а останалите на латиница. Болшинството от литературните източници са от последното десетилетие.

В първата, теоретична глава „Проблемът за връзката на личностните диспозиции с моделите на партньорство при двойки с насилие”, се разглежда концепцията на Bartholomew и Horowitz за стиловете на партниране в интимните отношения, петфакторния модел за личностните диспозиции на Costa и McCrae, както и теоретичния модел на Buss и Perry за агресията като личностна черта и влиянието на различните личностни измерения в осъществяване на междуличностните взаимоотношения от различно естество в двойки.

В първи параграф се представя много сполучлив, критичен анализ на отношенията на привързаност, концептуализирани чрез теоретичните постановки на Bowlby и Ainsworth, Hazan и Shaver, Bartholomew и Horowitz. Проследяват се четирите стила на привързаност – *сигурен, свръхангажиран, страхуващ и отхвърлящ*, от гледна точка на партнирането между мъжа и жената. Анализирани са и други теории, които изясняват процесите на партниране в семейната двойка. В тази връзка, докторантът отделя специално внимание на *модела на травматично свързване*, определен от Dutton и Painter, като „парадоксална привързаност”. Този модел има съществено методологично значение за разработваната тема на дисертационния труд.

Добре е представен петфакторният модел за личност, анализирани са петте основни личностни диспозиции - *екстраверсия, невротизъм, откритост към опита, доброжелателност, съзнателност*, както и тяхната лонгитюдна устойчивост и емпиричните им индикатори в междуличностните отношения.

Агресията е разгледана като устойчива личностна черта, чрез трикомпонентния теоретичен модел на Buss и Perry. Последователно са анализирани: *поведенчески компонент* – представен чрез вербална и физическа агресия, *афективен компонент* – проявяващ се чрез гнева и *когнитивен компонент*, който се изразява чрез враждебност. В този параграф се акцентира и върху множество изследвания, които проучват агресивната регулация на отношенията между мъжа и жената.

Теоретичната част на дисертационния труд е разработена с разбиране на проблематиката и е показана способност за критична оценка на съществуващите модели и резултатите от емпиричната им проверка. В текста системно са посочвани елементите от анализирани модели, които имат методологично и теоретично значение за настоящата дисертационна разработка. Текстът е четивен, построен логично и критично и насочва към възможните емпирични проверки на неизяснени моменти от теоретичните модели за специфичните български културни условия.

Във втора глава „Постановка и дизайн на изследването“, на базата на представените и анализирани теоретични модели в първата част на дисертационната разработка, е синтезиран модел на собственото за докторанта емпирично изследване. Структурирани са целта, задачите и хипотезите на изследването. Използвани са две извадки – експериментална група от 72 изследвани лица (36 двойки с насилие), и контролна група от 132 изследвани лица (66 двойки без прояви на насилие). Експерименталната и контролната група имат сходни характеристики по социално-демографски признаци. При описание на двете извадки са представени данни за възраст, етнически произход, образование, трудова заетост, години съжителство.

Връзките между личностните диспозиции на партньорите и прилаганите модели на партниране при двойки с насилие, са изследвани чрез три основни инструмента и създадена за целта собствена анкетна карта. Специално внимание се отделя на апробирания от докторанта метод за изследване стила на привързаност - *Experiences in Close Relationships-R (ECR-R)*. Подробно са представени психометричните характеристики на скалите – средни стойности и стандартни отклонения, алфа на Кронбах за вътрешна съгласуваност на скалите, характеристики за разпределение на данните, нормиране чрез перцентилен ранг. Реализирана е факторна процедура за измерване на конструкторна валидност на метода, като са изведени факторните тегла (в приложение). Направени са адекватни сравнения с психометричните характеристики на оригиналната методика, както и с други версии на инструмента, адаптирани в различни държави. Получените психометрични характеристики са напълно удовлетворителни и правят апробирания за наши условия инструмент надежден и валиден метод за целите на изследването.

Останалите два инструмента, които се ползват - *The Aggression Questionnaire (AQ)* – въпросник за агресията и *NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI)* - пет-факторен личностен въпросник, са адаптирани за наши условия. Създадената за целите на изследването анкетна карта, събира данни за партньорските отношения в двойката, разделена в пет основни панела.

Във втора глава са представени и използваните методи за статистически анализ и обработка. Събраната емпирична информация е обработена със съвременни софтуерни пакети за статистическа обработка – SPSS 20.0 и STAT 7.0. В самостоятелен параграф е изяснена процедурата на емпиричното изследване.

Дизайнът на изследването оценявам като адекватен и съответстващ на заложените цел и задачи. Той дава възможност за качествена проверка на формулираните хипотези.

В трета глава се представят и обсъждат получените резултати. Състои се от три основни параграфа, като към всеки параграф са формулирани изводи.

В първи параграф „*Индивидуален стил на привързаност и семейно партниране*” се извеждат данни за значимите различия в индивидуалния стил и типа партниране при двойките с насилие и двойките без насилие. Интересни са получените резултати относно отсъствието на сигурния стил в експерименталната група, и присъствието на свръхангажирания във всяка една комбинация при двойките с насилие. От приложените в дисертационната разработка фигури ясно се вижда, че специфичното стилово съчетание (свръхангажиран/отхвърлящ и свръхангажиран/страхуваш) при двойките с насилие е слабо представено в другата група.

Във втори параграф „*Големите пет, стил на привързаност и тип семейно партниране*” е изяснен личностния профил на изследваните лица включени в двете групи. Според тенденциите, двойките с насилие се отличават с висока изразеност на невротизъм, а двойките без насилие – с висока изразеност на съзнателност. Анализирани са значимите различия между мъжете и жените от двете групи.

Проверена е и връзката на личностните особености от „*Голямата петорка*” и стила на привързаност. Приложеният корелационен анализ е изпълнен едновременно и за двете групи. Открити са значими връзки на всички личностни диспозиции със стиловите прототипи. Не се наблюдава връзка единствено на тревожния прототип с екстраверсията.

Анализирана е и връзката на диспозициите със стиловете на привързаност. Използваният за целта Post hoc анализ показва, че стиловете на привързаност съществено се различават по отношение на повлияването си от личностните особености.

В трети параграф „*Агресията, стил на привързаност, големите пет и семейно партниране*” се анализира личностната агресия при лицата от двете групи. Тенденциите при двойките с насилие поставят по-негативен по същността си агресивен поведенчески модел на изява, в сравнение с двойките, които не партнират с насилие помежду си. Лицата от експерименталната група се отличават със значимо по-висока изразеност на всички четири аспекта на агресията – *физическа агресия, вербална агресия, гняв, враждебност*, в сравнение с лицата от другата група. Прави впечатление, че мъжете и жените от експерименталната група, в личностната си агресия се доближават при склонността към враждебност, а при контролната група – при склонността да проявяват гняв.

В този параграф е изследвана и връзката на личностната агресия с основните диспозиции на Голямата петорка, както и връзката на агресията със стиловете на привързаност. Откриват се значими корелационни връзки между петте базови особености и агресията. При двойките без насилие корелационните връзки между агресията и личностните диспозиции са по-слабо изразени, но най-общо с намаляването на доброжелателността, съзнателността и откритостта, се провокира увеличаване на агресията.

Проучваната чрез корелационен анализ връзка на агресията със стиловете на привързаност показва значими взаимовръзки. Резултатите за двете групи показват значими корелационни коефициенти между конструктите, като при двойките с насилие те са значително по-силно представени. При двойките без насилие не се откриват значими връзки между физическата и вербалната агресия и стиловете на привързаност.

Отново е проверен (чрез Post hoc) диференциращият ефект на агресията върху стиловете на привързаност. Установено е, че при двойките с насилие най-съществено влияние върху стиловете оказват личностните особености гняв и враждебност. При контролната група тенденциите са най-общо същите, но съществен диференциращ ефект върху стиловете на привързаност оказва и вербалната агресия.

Емпиричното изследване е прецизно планирано и проведено, а емпиричната информация качествено обработена и анализирана. Моделът на собственото за докторанта изследване логически произхожда от анализите в първата част на дисертационния труд. Емпиричната информация е обработена адекватно, като са подбрани подходящи за целта статистически методи и процедури.

Валидизацията за български културни условия на метода за оценка на стила на привързаност (Experiences in Close Relationships – R (ECR-R)) е проведена при адекватна процедура, като са показани достатъчно статистически параметри, доказателства за валидността и надеждността на инструмента. Направени са адекватни сравнения с психометричните характеристики на оригиналните методики.

Получени са научни и научно-приложни приноси, в значима област на психологическото познание. Проверени са особеностите на партнирането в двойки за български културни условия и са изяснени преди всичко особеностите отнесени към партнирането чрез насилие. Като цяло резултатите от изследването са сериозна база от знания, които активно могат да се използват от психолози както в рамките на семейното психологично консултиране и терапия, така и от педагози и психолози, при подготовка и консултиране на юношите и младежите по проблемите на партньорството в двойка.

II. Бележки и препоръки

Нямам забележки, които да са от критично значение за положителната оценка на труда. Налице са всички черти на обмислен, задълбочен монографичен труд, със значими приноси.

Препоръчвам на докторанта в перспектива да продължи изследванията по темата, като включи в обхвата на емпиричните търсения и влиянието на социалнопсихични, социокултурни и индивидуално-демаграфски променливи върху домашното насилие.

III. Научни и научно-приложни приноси:

Цялостно дисертационният труд дава основание за формулиране на следните научни и научно-приложни приноси:

1. Направен е задълбочен, критичен анализ и обобщение на теоретични модели и емпирични изследвания за същността на моделите на партньорство при двойки с насилие, както и взаимовръзката между насилието между брачните партньори и личностните им особености.

2. Чрез емпирична проверка на собствен теоретичен модел е разкрита разликата в стиловете на привързаност на партньорите в двойките с насилие и тези, при които не се наблюдава такава, както и подробно са разкрити характеристиките на демонстрираните стилове в двете групи двойки.

3. Разкрити са личностни особености, при съчетаването на които между мъжа и жената в двойката, се предполага партниране чрез насилие, както и съчетания, характерни за партнирането без насилие. Подчертана е водещата роля на личностните особености в партнирането чрез насилие, пред ситуационни фактори. Особен акцент е поставен на невротизма и личностната склонност към агресия.

4. Валидизиран за български културни условия е метод за оценка на стила на привързаност (Experiences in Close Relationships – R (ECR-R)).

5. Очертан е модел за психологична работа при двойки с насилие, който се базира на разбирането за водещата роля на личностните особености върху партнирането чрез насилие.

Основните резултати от дисертационния труд са публикувани и обсъждани на престижни национални научни форуми – VI национален конгрес по психология`2011 г. и ежегодната конференция „Приложната психология в България: възможности и перспективи“, провеждана във ВСУ „Черноризец Храбър“.

Съдържанието на автореферата съответства на представеното в текста на дисертационния труд.

III. Заключение

Представената дисертация представлява цялостно и актуално изследване в значима област на психологическото познание. Научните приноси са от теоретичен и приложно-практичен характер. Това ми дава основание да препоръчам на уважаемите членове на научното жури да гласуват за присъждане на Маринела Петкова на образователната и научна степен „доктор“ по психология (Обща психология).

29.07.2013 г.
Гр. Варна

Разработил рецензията:
Проф. д-р Валери Стоянов